

Tafsir Dergisi - Tafsir Journal

e-ISSN: 2792-078X

Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 2 (Kasım/ November 2023): 1-17

Kur'ân'da Bulunan Mücmel Lafızların Tebyin Edilmesinde Naklin Önemi Üzerine Bir Araştırma A Research on Importance of (religious) Tradition (naql) in Clarification of General Wordings (mujmal) in the Quran

Sema Ünal

Dr. Araş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/ Tefsir Anabilim
Dalı

Celal Bayar University, Faculty of Theology

Manisa, Türkiye

e-mail: sema.unal@cbu.edu.tr

orcid.org/ 0000-0001-5385-7639

Makale Bilgisi/Article Information
Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 10.08.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 25.10.2023
Yayın Tarihi/Pub Date: 30.11.2023

Atıf/Cite as

Ünal, Sema. Kur'ân'da Bulunan Mücmel Lafızların Tebyin Edilmesinde Naklin Önemi Üzerine
Bir Araştırma, Tafsir Dergisi 3/2 (Kasım 2023),1-17.

Unal, Sema. A Research on Importance of (religious) Tradition (naql) in Clarification of
General Wordings (mujmal) in the Quran, Tafsir Journal 3/2 (November 2023), 1-17.

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit
edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a
plagiarism software. Published by Tafsir Journal,

Turkey.<http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile
lisanslanmıştır.

Kur'ân'da Bulunan Mücmel Lafızların Tebyin Edilmesinde Naklin Önemi Üzerine Bir Araştırma*

Öz

Bu çalışmanın konusu manaya delâleti kapalı lafızlardan biri olarak bilinen mücmeli tanımlamak ve Kur'ân'da bulunma sebeplerine değinmektir. Makalenin amacı ise Kur'ân'da bulunan mücmel lafızların tebyininde naklin etkisini ve vazgeçilmezliğini ortaya koymaktır. Bu kanaate varmamızı sağlayan en önemli neden, mücmelin “Şâri'den bir beyan gelmediği müddetçe bilinmeyen lafız” şeklinde yapılan tanımıdır. Bu durumda Kur'ân'da geçen bir mücmelin tefsiri ancak bir Şâri tarafından açıklığa kavuşmaktadır. Öte yandan İslâm dininde Şâri' deyince ilk akla birbirinden asla ayrı düşünölemeyen ve birbirlerini tamamlayarak bir bütünü oluşturan Kur'ân-ı Kerîm ve sahih sünnet gelmektedir. Dolayısıyla makalede kullanılan yöntem Kur'ân'da geçen mücmel kelimelerin açıklanmasında öncelikle Kur'ân'ın sonrasında ise Allah Resûlü'nün (s.a.s.) ve ashâbının uygulamış olduğu metotları ve neticede de onların tebyinlerini ortaya çıkarmaktır. Bu bakımdan çeşitli tefsir kaynaklarında “mücmel lafız” olarak ifade edilen kelimenin veya kelime gruplarının bulunduğu âyetler tespit edilmiştir. Bazı müfessirlerin tefsirlerinde âyette geçen söz konusu kelimenin sadece mücmel olduğunu zikredip başka hiçbir açıklamaya gitmedikleri görülürken bazı müfessirlerin ise mücmel lafzın anlamı hakkında bilgi verdikleri görölmüştür. Ayrıca tefsir ve usûl kaynaklarının incelenmesi sonucunda müelliflerin mücmel lafız olarak ifade ettiği bazı âyetlerin birbirinden farklı olduğu tespit edilmiştir. Bu bakımdan mücmel teriminin göreceli bir kavram olduğu kanaatine varılmıştır. Dolayısıyla Kur'ân'da mücmel kelimenin veya kelime grubunun bulunduğu âyetlerin sayısı kesin olarak bilinmemektedir. Son olarak Kur'ân'da geçen bazı lafızların “mücmel” olarak tanımlanması hususunda müfessirler arasında birlik olmasa da söz konusu kapalı lafızların tebyinleri hakkında zikredilen nakiller değışmemektedir. Bu da âyetlerde özelde “mücmel” genelde “kapalı lafız” olarak zikredilen kelime veya kelimelerin tebyinlerinde Hz. Peygamber (s.a.s.), sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiînden gelen nakillere başvurulması gerektiğini bir kez daha vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Allah Resûlü, Mücmel, Lafız, Tebyin.

A Research on Importance of (religious) Tradition (*naql*) in Clarification of General Wordings (*mujmal*) in the Quran

Abstract

The subject of this study is to define *mujmal*, which is known as one of a confused statement or account (including a number of things requiring explanation) and to mention the reasons for its presence in the Quran. The aim of the article is to reveal the effect and indispensability of (religious) tradition (*naql*) in the clarification of the *mujmal* words in the Quran. The most important reason that allows us to reach this conclusion is the definition of *mujmal* as “a word that cannot be known unless there is a statement from *Allah and Prophet (Şâri)*”. In this case, the clarification of the *mujmal* in the Quran can only be explained by a *Şâri*'. On the other hand, when it comes to *Şâri*' in the religion of Islam, the first thing that comes to mind is the Holy Quran and the authentic *Sunnah*, which can never be considered separately from each other and form a whole by completing each other. Therefore, the method used in the article is to reveal the methods used by the Messenger of Allah and his companions after the Quran, and

* Bu makale yazarın 2017 yılında tamamlamış olduğu “Mücmel-Mübeyyen İlmi ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Mücmel Kelimelerin Delâlet Ettiği Anlamlar” adlı yüksek lisans tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

ultimately their explanations, in clarification of the *mujmal* words in the Quran. In this regard, verses containing words or word groups expressed as “*mujmal* words” have been identified in various *tafsir* sources. It has been observed that some *mufasssirin* (authors of *tafsir*) stated in their comments that the word in question in the verse was only a *mujmal* and did not make any other explanation, while some *mufasssirin* gave information about the meaning of the *mujmal* word in question. In addition, as a result of the examination of *tafsir* and *usûl* sources, it was determined that some of the verses expressed by the authors as *mujmal* word were different from each other. In this respect, it has been concluded that the term *mujmal* is a relative concept. Therefore, the number of verses containing *mujmal* words in the Quran is not known with certainty. Finally, although there is no unity among *mufasssirin* regarding the definition of some words in the Quran as “*mujmal*”, the narrations (*naqls*) mentioned about the clarification of the closed words in question do not change. This once again emphasizes that the narrations from the Prophet and *tabi'un* (*followers or successors*), *tabi' al-tabi'in* (*the generation after the tabi'un*) should be used in the clarification of the word or words mentioned in the verses as “*mujmal*” in particular and “closed word” in general.

Key Words: Quran, *Tafsir*, Messenger of Allah, *Mujmal*, Wording, clarification.

GİRİŞ

Kur’ân-ı Kerîm’de anlamı herkes tarafından bilinebilen âyetler çoğunluktadır. Nitekim Allah Teâlâ *وَلَقَدْ بَيَّنَّا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ* “*And olsun ki biz Kur’ân’ı öğüt ve ibret alınması için kolaylaştırdık*”¹ buyurmaktadır. Elbette Kur’ân’da anlaşılması kolay kılınmış âyetlerin yanında bir de anlamı “kapalı kalan” âyetler bulunmaktadır. Bu âyetlerin bir kısmı literatürde mücmel olarak ifade edilmektedir. Usûl kitapları incelendiğinde mücmel kelimesinin “delâleti açık olmayan ve şâri’ tarafından bir beyan gelmediği müddetçe anlamı kapalı kalan lafız” olarak tanımlandığı görülecektir.² Elmalılı Hamdi Yazır da mücmelin tam bir tefsirinin ancak Allah ve Resûlü’nün (s.a.s.) açıklamasıyla bilinebileceğini ifade etmekte ve bu tefsirin tevkîfi olduğunu vurgulamaktadır.³

Bu çalışmamızda kapalı lafızlardan biri olarak ifade edilen mücmelin açıklanması ve mücmel âyetlerin tefsirinin naklin önemi vurgulanarak yapılması hedeflenmiştir. Diğer kapalı lafızlardan ayrı olarak mücmeli, tefsirde incelememizin sebebi, Kur’ân ilimleri eserlerinin bu konuyu müstakil bir başlık olarak ele almalarıdır. Nitekim bu eserlerin en meşhurlarından biri olan *el-İtkân*’ın 46. bâbında “Mücmel-Mübeyyen”⁴ konusu müstakil bir başlık olarak ele alınmıştır. Ayrıca Süyûtî’nin (ö. 911/1505) *el-İtkân* eserinin yanı sıra İbn Akîle’nin (ö. 1150/1737) *ez-Ziyâde*’sinin 101. babında da “Mücmel-Müfesser”⁵ şeklinde müstakil olarak mücmelden bahsedildiği görülmektedir. Bunların dışında birçok Kur’ân ilimleri ve tefsir usûlü eserlerinde mücmel konusu işlenmektedir.⁶ Bu da “Mücmel-Mübeyyen” konusunun, tefsir

¹ el-Kamer 54/17.

² Bkz. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi’l-‘usûl*, thk. Hamza b. Zuheyr (Medine: 1413/1992), 3/37-38; Ebû’l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Kelvezânî el-Bağdâdî, *et-Temhîd fî ‘usûli fikh*, thk. Müfîd Muhammed (Mekke: Merkezi’l-Buhûsi’l-‘İlmî, 1985), 2/229; Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, thk. Ebû’l-Vefâ el-Efgânî (Hindistan, 1372/1952,) 1/168; Alâuddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Haskefî, *İfâdatü’l-envâr ‘alâ ‘usûli’l-menâr*, thk. Muhammed Berakât (Dimeşk: Mektebetü’l-İmâmü’l-Evzâi, 1429/2008), 116; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl ilâ tahkîki’l-hakkı min ilmi’l-‘usûl*, thk. Ebû Hafs Sâmî (Riyad: Dârü’l-Fazîle, 1421/2000), 1/721; Zekiyuddîn Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 387.; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 410.

³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili Tefsiri*, sad. Lütfullah Cebeci vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016), 1/59.

⁴ Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Dr. Muhammed Müstevli Mansur (Mısır: Daru’t-Türâs 1431/2010), 592.

⁵ Cemâlüddîn Ebû Abdillâh İbn Akîle el-Mekkî, *ez-Ziyâde ve’l-ihsân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Birleşik Arap Emirlikleri: Câmîatu’s-Şârika 1427/2006) 4/139.

⁶ Şa’bân Muhammed İsmâ’îl, *el-Medhal li dirâseti’l-Kur’ân ve’s-sünnet ve’l-ulûmü’l-İslâmiyye* (Medine: Dârü’l-Ensar), 1/488; Subhi es-Salih, *Kur’ân İlimleri*, trc. Said Şimşek (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015), 324; İsmail

usulünün alt başlıklarından biri olarak araştırılmaya değer ilmî bir mesele olduğunu göstermektedir. Söz konusu âlimler, mücmelin tanımına, sebeplerine ve mücmel lafızların tebyinine değinmektedir. Nitekim bu çalışmamızda da öncelikle fıkıh usûlü ve tefsir kaynaklarından istifade edilerek mücmelin tanımına ve sebeplerine yer verilmekte; ardından da mücmelin tebyininde naklin önemine ve onun esas alınması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Hedefimiz tefsir kaynaklarından yola çıkarak Kur'ân'da tespit edilen bazı mücmel lafızların belirtilmesi; bu mücmel lafızlara Hz. Peygamber (s.a.s.) ve özellikle de sahâbe tarafından yapılan tebyinlerin ortaya çıkarılmasıdır.

Bununla birlikte mücmel terimiyle genel ya da özel anlamda belli çalışmalar yapılmıştır. Mesela "Mücmel Ayetlerin Tercümesinde Kur'an Bütünlüğünü Dikkate Alma" adlı makalede mücmel âyetlerin yorumlanmasında bağlamın önemli olduğu vurgulanmakta; bazı Kur'ân mealleri mücmel âyetleri tercüme etmeleri bakımından incelenmekte ve siyak-sibakın dikkate alınmadan yapılan meallerin yanlışlığına işaret edilmektedir.⁷ Yine "Mücmelin Beyanı Bağlamında Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsirinin Bilgi Değeri" adlı makalede de mücmel, mücmelin kısımları, ve beyanı gibi konulara değinilmekte; daha ziyade Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edilmesinin keyfiyeti anlatılmaktadır.⁸ "İcmal ve Kur'an'daki Mücmelin Sünnetle Beyanı" isimli yüksek lisans tezinde ise mücmelin Kur'ân ve sünnetle beyan örneklerine değinilmiş; ancak fıkıh alanına ait bir tez olma gerekçesiyle bu örnekler sadece ibadetle ilgili âyetlerle sınırlandırılmıştır.⁹

Mücmelle ilgili "Kur'ân-ı Kerîm'de Mücmel-Mübeyyen" adlı Arapça hazırlanan bir yüksek lisans tezi daha bulunmaktadır ki bu tezde mücmel âyetlerin sayıca fazla olduğu vurgulanmaktadır. Yazar, sünnetin Kur'ân'ı beyan ettiğini belirterek neredeyse hadislerle gelen bütün tefsirleri mücmelin açıklayıcısı olarak görmektedir.¹⁰

Söz konusu bu çalışmalardan farklı olarak biz, bu çalışmada Kur'ân'da geçen bazı mücmel lafızların tebyinleri üzerine yoğunlaşacağız. Bu lafızlar sadece ibadetle ilgili konuları değil; i'tikâd ve ahlâkî içerikli âyetleri de kapsayacaktır. Ancak bu demek değildir ki Kur'ân'da bulunan her kapalı lafız mücmeldir. Biz bu çalışmada sadece müfessirlerin tespit ettiği mücmel lafızlar üzerinde yoğunlaşarak, bu lafızların açıklamalarını öncelikle Kur'ân'a, sonrasında Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ve ilk üç nesilden gelen sahih nakle müracaat ederek vereceğiz. Bu bağlamda Kur'ân'da bulunan mücmel âyetlerin sayısının az olduğunu vurgulayacağız. Ayrıca bu makalede mücmel lafızların Kur'ân'da bulunmasının hikmetlerine değineceğiz.

Bu araştırmanın nihai hedefinde ise mücmelin tebyininde naklin, özellikle de sahih sünnetin önemi vurgulanmak istenmiştir. Zira Allah'ın (cc.) buyurduğu gibi Allah Resûlü (s.a.s.) Kur'ân'ın açıklayıcısıdır.¹¹ Bu bağlamda sünnet, Kur'ân'da manaya delâleti kapalı lafızlardan biri olan mücmelin açıklayıcısı olma özelliğini sürekli taşımaktadır. Ayrıca bazı âlimlerin "sünneti vahiy gibi kabul edip, onun da Kur'ân gibi korunmuş olduğunu"¹²

Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 182; Ömer Çelik, *Tefsir Usûlü ve Tarihi* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 166.

⁷ Ali Karataş-Gökhan Atmaca, "Mücmel Ayetlerin Tercümesinde Kur'an Bütünlüğünü Dikkate Alma", *Genç Mütefekkirler Dergisi* 2/1 (2021), 1-25.

⁸ Muhammed İsa Yüksek, "Mücmelin Beyanı Bağlamında Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsirinin Bilgi Değeri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (2019), 173-198.

⁹ İsmail Hakkı Sezgin, *İcmal ve Kur'an'daki Mücmelin Sünnetle Beyanı* (Erzincan: Binalı Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁰ Ömer Yusuf Hamza, *el-Mücmel ve'l-Mübeyyen fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurrâ, Külliyyetü's-Şerîa, 1982).

¹¹ en-Nahl 16/44.

¹² Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dârü'l-Cedîde, ts.), 1/98.

bildirmeleri, İslâm dininde Kur'ân'ı ve sünneti birbirinden ayrılmaz şekilde yapıcı kuvvet kılmaktadır.¹³

1. KLASİK DÖNEMDE ÂLİMLERİN MÜCMEL LAFIZLAR HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Arapçada مُجْمَلٌ/mücmel kelimesi, أَجْمَلَ/ecmele fiilinin ism-i mef'ûlüdür ve bu fiil lügatte “dağınık bir şeyi toplamak”,¹⁴ “herhangi bir şeyi özetle ifade etmek”, “bir şeyi ayrıntıya kaçmadan derleyip toparlamak”¹⁵ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Râgıb el-İsfahânî (ö. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği) ise *el-Müfredât*'ta mücmel kelimesini, “tafsili olarak beyan edilmemiş kelâm” olarak tarif etmektedir.¹⁶ Dolayısıyla mücmel, “ayrıntılı bir şekilde değil de daha kısa ve öz biçimde ifade edilen söz” şeklinde tanımlanabilir.

İstilahta ise mücmel, “delâleti açık olmayan,¹⁷ kendisiyle kastedilenin anlaşılmadığı mübhem lafız”¹⁸ şeklinde tarif edilmiştir. Nitekim İbn Akîle, *ez-Ziyâde*'sinde mücmeli “kendisinde manaların birbiriyle karıştığı ve bu sebeple de asıl kastedilenin ancak bir beyan ve düşünme yolu ile anlaşıldığı lafız” şeklinde tanımlamıştır.¹⁹ Bununla birlikte “şâri' tarafından açıklanmayan lafız” da mücmel olarak ifade edilmiştir.²⁰ Bu tanıma uygun olarak Haskefî (ö. 1088/1677) mücmelin ancak nakil yoluyla açığa kavuşabileceğini belirttiikten sonra, mücmel bir kelimenin manasının ancak soru sormak, sıfatlarını öğrenmek ve neticede bunların hepsini düşünmek ile ortaya çıkacağını vurgulamıştır. Nitekim bunu “الصلاة/namaz” örneğiyle açıklamıştır.²¹

Gerek tefsir gerekse fıkıh usûlü eserleri incelendiğinde mücmeli şu şekilde tanımlamak mümkündür: “Mücmel, Kur'ân'ı Kerîm'de lügat veya örfte bilinen anlamının yanı sıra kelâm itibarıyla onu söyleyen Allah (c.c.); söz, fiil ve takrîr bakımından onu tebyin eden Hz. Peygamber (s.a.s.) ile vahye en yakın muhatap konumundaki ashâb-ı kirâm (r.anhum) tarafından tefsir edilmediği müddetçe anlamı kapalı kalan lafızdır.” Mücmel âyetler, kendilerinde bulunan kapalılık giderilip tefsir edildiği zaman açıklanmış hâle gelir; mücmelin tefsir edilmiş bu hâline ise istilahta müfesser ya da mübeyyen denir.²² Bu bağlamda Kur'ân'da bulunan mübeyyen âyetler, kendisinde te'vîl ihtimâline yer bırakmayacak şekilde anlamı anlaşılır âyetlerdir.²³

Şâri' tarafından açıklanmış ve kendisinde herhangi bir te'vîl ve nesih ihtimâli kalmamış olan mücmel lafız artık mübeyyen olur ve bu itikadî bir konu ise ona yakînen iman etmek; fikhî bir hükümle ilgili ise onunla amel etmek kesinlikle vâciptir.²⁴ Bu durumda Kur'ân'da bulunan mücmel lafız, sahih nakille mübeyyen hâle gediği zaman onunla bu naklin öğrettiği esaslar çerçevesinde amel etmek elzemdir.

Klasik dönemdeki usûl âlimleri, Kur'ân'da bulunan mücmel âyetlerin manalarının

¹³ Zekeriyya Güler, “Endülüs'te Bir Hadis ve Fıkıh Âlimi: İbn Hazm”, *İSTEM* 7/14 (2009), 160.

¹⁴ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Fîrûzâbâdî, “cml”, *el-Kâmûsü'l-muhît* (Kahire: Bûlak Matbaası, 1303/1983), 3/340.

¹⁵ Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi şerhi'l-kebir li'r-Râfi'î* (Kâhire: Emîriyye Matbaası), 1/152; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 237; İbn Akîle, *ez-Ziyâde*, 4/139.

¹⁶ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 98.

¹⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 592.

¹⁸ İbn Akîle, *ez-Ziyâde*, 4/160.

¹⁹ İbn Akîle, *ez-Ziyâde*, 4/139.

²⁰ Şa'bân Muhammed İsmâ'îl, *el-Medhal*, 1/488.

²¹ Bkz. Haskefî, *İfâdatü'l-envâr*, 116-117. “Sözlük manası dua olan الصلاة/namazın, istilahta ve şeriatta belli bir fiil için kullanıldığı ancak Allah Resûlü'ne (s.a.s.) sorularak anlaşılmaktadır. Soruya verilen cevapla birlikte namazın niteliği merak edilir. Şu halde, kıyâm, ku'ûd, rükû, sücûd, iftitâh tekbiri, kıraat, tesbîh ve zikir gibi vasıfları olduğu öğrenilen namaz hakkında düşünüldüğünde ise farz, vâcip, sünnet, nâfile gibi çeşitlerinin bulunduğu görülmektedir.”

²² Süyûtî, *el-İtkân*, 593; İbn Akîle, *ez-Ziyâde*, 4/138.

²³ İbn Akîle, *ez-Ziyâde*, 4/138.

²⁴ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 1/165; Necati Kara, *Kur'ân-Sünnet Bütünlüğü* (İstanbul: İhtar Yayınları, 1999), 71.

bilinememesini belli sebeplere dayandırmışlardır. Onlar bu sebepleri mücmel lafzın geçtiği âyetleri örnek vermek suretiyle açıklamışlardır. Şu hâlde âyette geçen bir lafzın mücmel olarak ifade edilmesinin sebepleri; kelimenin müşterek lafızlardan olması (ثَلَاثَةٌ قُرُوءٍ)²⁵, cümleden bir veya birkaç lafzın hazfedilmesi, zamirin râcî' olduğu yer hakkında fikir ayrılıklarının bulunması (وَمَا يَعْلَمُ (إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ)²⁶, harflerin anlamlarının net olmaması (وَمَا يَعْلَمُ (تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ. وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ)²⁷, lafzın hitap ettiği kimsenin bilinememesi, cümlede bazı lafızların önde veya geride bulunması gibi konularla irtibatlıdır.²⁸

Mücmel lafızların zikredilen bu zahiri sebepler dışında Kur'ân'da bulunmasının bazı manevi hikmetleri de bulunmaktadır. Nitekim Kur'ân'ın sözleri/âyetleri, bir beşer kelâmıyla asla kıyaslanamayacak tarzda hem belîğ hem de özlüdür. O halde "Sözü gereğinden fazla uzunca anlatmak, sözün belîğ olmasına engeldir."²⁹ kaidesi gereğince manası öz olup tafsilatlı bir şekilde zikredilmeyen mücmel lafızların Kur'ân'da bulunmasında hiçbir sakınca yoktur. Aksine bu durum, Kur'ân'ın üslubundandır. Ayrıca Kur'ân, iki kapak arasında yazılı olan bir kitaptır.³⁰ Bu bakımdan Kur'ân'ın hem dünya hem de ahiretle ilgili bütün işleri ayrıntılı bir şekilde ele alması, Kur'ân'ın ciltler yığınınından oluşan bir kitap olmasını anlamına gelirdi ve bu durum gerek Kur'an'la amel etme gerek de onu ezberleme ve muhafaza etme gibi hususlarda müminler için sorun teşkil edecekti. Oysa Yüce Allah, Kamer sûresinde "وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ" *"Biz Kur'ân'ı öğüt alınması için kolaylaştırdık"*³¹ buyurarak, insanların, Kur'ân'ı zihni yorgunluğu yaşamadan anlayabileceklerini bildirmiştir.³² Öte yandan Kur'ân'da bulunan bazı mücmel ya da kapalı lafızların tefsiri, önceki veya sonraki âyetlerde ya da diğer sûrelerde bulunmaktadır.³³ Söz konusu tefsir, doğrudan yani bizzat Kur'ân'ın kendisinden ya da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözleri ve yaşamından çıkarılarak yapılabilir. Zira Nahl sûresinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ *"(Resûlüm) biz sana Kitab'ı, ihtilâf ettikleri şeyleri onlara açıklayasın ve iman eden bir kavim için rahmet ve hidayet olsun diye indirdik"*.³⁴

Bütün bu hikmetlerin yanında özellikle bu çalışmada vurgulamak istediğimiz bir önemli konu ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) insanlara gönderilme sebebidir. Nitekim Allah Teâlâ, emirlerine tabi olup uygulamaları, yasaklarını işlememeleri ve hoşnut olduğu davranışları yapabilmeleri için insanlara kılavuzluk/rehberlik yapacak peygamberler göndermiştir.³⁵ Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.s.) sadece Kur'ân'ı açıklamak üzere gönderilmemiştir. Nitekim o, Kur'ân rehberliğinde İslâm dinini insanlara tebliğ etmiştir. Eğer Kur'ân'da mücmel veya kapalı lafızlar değil de tamamı -okunduğu anda herkes tarafından anlaşılabilen ve uygulanabilen- türden âyetler bulunsaydı, bu durum Hz. Peygamber'in (s.a.s.) gönderilme gayesine bağdaşmayan bir durum olurdu.

2. MÜCMEL LAFIZLARIN TEBYİNİNDE HZ. PEYGAMBER (S.A.S.) VE İLK ÜÇ NESLİN KONUMU

²⁵ el-Bakara 2/228.

²⁶ el-Fâtır 35/10.

²⁷ Âli İmrân 3/7.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Süyûti, *el-İtkân*, 592-593; İbn Akîle, *ez-Ziyâde*, 4/141-143.

²⁹ Ali Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'* (İstanbul: İfav Yayını, 2015), 45.

³⁰ Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhîs fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1995), 15.

³¹ el-Kamer 54/32.

³² Adnan Muhammed Zarzur, *'Ulûmü'l-Kur'ân Medhal ilâ tefsîri'l-Kur'ân ve Beyânu i'câzihi* (Dimaşk: el-Mektebetü'l-İslâmî 1981), 297.

³³ el-Fatiha 1/7. âyetin tefsiri, en-Nisâ 4/69. âyette belirtilmektedir.

³⁴ en-Nahl 16/64.

³⁵ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr* (Mekke: Dârü's-Sâbûnî, 2013), 1/41.

Bir sözün ne manaya geldiğini en iyi o sözü söyleyen kişi bilir. O hâlde Kur’ân’ın tartışılmaz birinci müfessiri yine kendisidir. Hemen ardından gelen müfessir ise Kur’ân’ı insanlara Allah’ın emrettiği üzere açıklayan Allah Resûlü’dür (s.a.s.).³⁶ Esasında, tefsirde Kur’ân ve sünnet bir bütünün ayrılmaz iki parçasıdır. Nitekim vahyin indirildiği ilk günden bu zamana kadar, tefsirde, Kur’ân’ın ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) vazifesinin ehemmiyeti, akıllarda hiçbir şüpheye mahal verilmeyecek şekilde kabul edilmiştir. Kur’ân’la birlikte başta *Sahîhayn* olmak üzere kütüb-i sitte içine dahil edilen diğer hadis kitapları³⁷ da tefsirde müracaat edilecek eserler arasında ilk sıraları yer almaktadır.

Mücmel lafızların tebyininde Kur’ân ve sünnetin konumuyla ilgili Zerkeşî (ö. 794/1392) *el-Burhân*’ında şunları zikretmektedir: “Kur’ân ve hadis, hakikati gerçekleştirmek ve hikmetin yollarını ortaya çıkarmak konusunda devamlı olarak yekdiğerine yardımcıdır; nitekim onlardan her biri diğzerinin umûmunu tahsis ederek icmâlini beyan eder.³⁸ Bu bağlamda bazı müfessirlere göre Kur’ân, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sözünün vahiy olduğunu bildirdiği³⁹ için onun (s.a.s.) kelâmları da vahyin kapsamındadır. Bu konuyla bağlantılı olarak da İmam Şâfiî (ö. 204/820) *er-Risâle*’de “Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sünnetinin Kur’ân’a muhalefet etmediğini, bilakis onun umûmunu ve hususunu açıkladığını” ifade etmiştir.⁴⁰ 20. yy. da Kur’ân ilimleri eserleriyle adından çok söz ettiren Zürkânî ise (ö. 1948) sünneti, “Kur’ân’ın açıklayıcısı kabul edip; mücmelini tafsil, mutlakını takyîd, umûmunu tahsîs, mübhemini tebyîn eden ve sırlarını ortaya çıkarandır” şeklinde açıklamıştır.⁴¹ Hiç şüphesiz âlimlerin sünneti, Kur’ân’ı açıklama konusunda zirvede tutmaları, Kur’ân-ı Kerîm’deki âyetlere dayanmaktadır.⁴² Bu âyetler açıkça göstermektedir ki; Kur’ân, sünnet olmaksızın tam manasıyla anlaşılmaz. Hiçbir kimse, İslâm’ın şartlarından olan ve Kur’ân’da mücmel lafızlardan sayılan namaz, zekât ve hac gibi uygulamaya dayanan ibadetler hakkında sadece Kur’ân’daki âyetlere bakarak doğru ve tek bir anlayış ortaya çıkaramaz.⁴³ İşte bu sebeple Yüce Allah, Kur’ân’da geçen ve özellikle eyleme dayanan ibadetlerin anlatılması ve uygulanması gibi konularda Peygamber’ini (s.a.s.) görevlendirmiştir.⁴⁴

Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.s.), Allah’ın kendisine Kur’ân’ı insanlara beyan etme görevini eksiksiz bir şekilde yerine getirmiş; sahâbenin itikada, amele ve ahlâka dair sorularına, onlara lafzen ya da manen mücmel gelen lafızlara, onların anlayacağı tarzda açıklamalarda bulunmuştur. Nitekim Allah Resûlü’nün (s.a.s.) Mutaffifin sûresinin tefsirinde zikrettiği sözler, onun Kur’ân’da bulunan mücmel lafızlara yaptığı açıklamalara bir örnektir. O

³⁶ Abdulhamit Birışık, “Tefsir” *DÎA* (Ankara: TDV Yayınları 2011), 40/285.

³⁷ Selman Başaran, “İbn-i Hazm’ın Kütüb-i Sitte’ye Bakışı” *İslâmî Araştırmalar* 2/6 (Ocak 1988), 9.

³⁸ Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrahim (Kahire: Dârü’t-Türâs, ts.), 2/129.

³⁹ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ “O hevâsından konuşmaz, O’nun konuştuğu ancak kendisine vahyedilen bir vahiydir” (en-Necm 53/ 3-4) Tefsiri için bkz. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 14/190; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-‘Azîm*, 13/247; Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir bin Âşûr et-Tûnisî. *Tefsîru’t-tahrîr ve’t-tenvîr* (Tûnus: Dârü’t-Tûnisîyye, 1984), 27/93-94.

⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Abdulfettah Kebbâre (Beirut: Dârü’n-Nefâis 1431/2010), 138.

⁴¹ Muhammed Abdu’l-Azîm ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fî ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Fevvez Ahmed Zemrali, (Beirut: Dârü’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1415/1995), 1/243.

⁴² وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ *İnsanlara indirilen Kur’ân’ı açıklayasın diye biz sana bu zikri (Kur’ân’ı) indirdik, umulur ki tefekkür ederler*” (en-Nahl 16/44), يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا *Ey iman edenler! Allah’a, Resûlü’ne ve sizden ülü’l-emre itaat edin. Eğer Allah’a ve ahiret gününe iman ediyorsanız bir konu hakkında ihtilafa düşerseniz onu Allah’a ve Resûlü’ne götürün. Böyle yapmanız sizin için daha hayırlı ve sonuç bakımından da daha güzeldir*” (en-Nisâ 4/59), وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا *Allah Resûlü size neyi veriyse (emrettiyse) onu alın sizden neyi yasakladıysa ondan kaçının*” (el-Hasr 59/ 7).

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Özaktan, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü* (İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017), 156-157.

⁴⁴ Süyûtî, *el-Itkân*, 594.

(s.a.s.), Mutaffifin sûresinin *كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ* “Hayır! Bilakis kazanmakta oldukları şeyler, kalplerinin üzerine pas bağlamıştır”⁴⁵ âyetindeki mücmel olan “رَانَ/paslandı” fiilini “Kul bir hata işlediği zaman kalbinde siyah bir nokta oluşur. Hatasından vazgeçip tövbe ederse kalbi temizlenir. Eğer hatasına devam ederse yaptığı hatalar adedince kalbinde o siyah noktalar çoğalır ve kalbi istila eder. İşte bu, Allah’ın Mutaffifin sûresinde zikrettiği pasdır”⁴⁶ diye ifade ederek âyette zikredilen “pas”ı “tövbe edilmediği müddetçe kalpte biriken günahlar” şeklinde açıklamıştır. Yine başka bir örnek Bakara sûresinin 143. âyetinin tefsirine dair zikrettiği hadistir:

“Rivayete göre, ahirette bütün insanların hesap için toplanacağı yerde Nûh (a.s.) çağırılır ve ‘Allah’ın dinini tebliğ ettin mi?’ diye sorulur. O ‘evet’ demesine rağmen kendisinden sonra çağrılan kavmine de aynı soru sorulur ve onlar Hz. Nûh’un (a.s.) peygamberliğini kabul etmeyerek ‘Bize ne uyarıcı ne de bununla ilgili biri geldi’ derler. Bunun üzerine Hz. Nûh’a (a.s.) ‘Şahitlerin kimlerdir?’ denilir. O da ‘Hz. Muhammed (s.a.s.) ve ümmetidir’ der. Hadisin devamında Allah Resûlü (s.a.s.), (ümmetini kastederek) ‘Akabinde siz getirileceksiniz ve Hz. Nûh’un (a.s.) tebliğ ettiğine dair şahitliğinizi ortaya koyacaksınız’ buyurduktan sonra *وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا* ‘İşte biz sizleri insanlara şahit olmanız diye ümmet-i vasat kıldık ve Peygamber de sizin üzerinize şahit olsun’⁴⁷ âyetini okuyarak *وَسَطًا* kelimesiyle kastedilenin ‘adâlet’ olduğunu beyan etmiştir.”⁴⁸

Neticede, Hz. Peygamber (s.a.s.), ahiret gününde ümmetinin kendisinden önce yaşamış olan nice peygamberlerin dinlerini kendi ümmetlerine ulaştırdıklarını haber vereceğini ve bu şekilde de onların adâletli şahitler olacaklarını bildirmektedir. Görüldüğü üzere “رَانَ” ve “وَسَطًا” lafızlarının sözlük anlamı bilinmesine rağmen âyette kastedilen manaları tam olarak anlaşılmadığı için sahâbeye kapalı gelmiştir. Allah Resûlü (s.a.s.) ise söz konusu âyetlerde geçen bu mücmel kelimeleri açıklamadan önce ashâbın dikkatini çekecek bir olayı anlatmış; sonra ise mücmel lafızların anlamını zikretmiştir. Nitekim bu durum, onların konuya daha iyi vakıf olmalarını sağlamıştır.

Tefsir, fıkıh ve diğer İslâmî ilimlerde, Kur’ân ve sünnetten sonra başvurulacak üçüncü kaynağın sahâbe kavli olduğu ifade edilmiştir. Zira sahâbîler, Kur’ân’ı ve Resûlullah’ın (s.a.s.) sünnetini en doğru şekilde anlayan kıymetli insanlardır. Hiç kuşku yok ki onlar, Kur’ân’ı ve sünneti anlama, muhafaza etme ve uygulama gibi hususlarda son derece çaba göstermişlerdir.⁴⁹ “Bizden biri Kur’ân âyetlerinden on tanesinin manasını anlamadan ve amel etmeden diğer âyetlere geçmezdi”⁵⁰ diyen Abdullâh b. Mes’ûd’un (ö. 32/652) sözünden anlaşılıyor ki; sahâbîler Kur’ân’ı anlama konusuna ihtimam göstermişlerdir. Bu bağlamda onlar, Kur’ân’ın bütününe değil; sadece mücmel gibi anlamı kapalı kalan lafızları açıklamayı tercih etmişlerdir.⁵¹ Bu sebeple sahâbîlerin Kur’ân’da zikredilen bazı mücmel lafızlar hakkında yaptıkları tefsirler, kendilerinden sonra gelen nesillere Kur’ân’ı anlama hususunda bir nevi ışık tutmaktadır. Öte yandan mücmel lafızların tebyinleri hakkında Hz. Peygamber’in (s.a.s.) vazifesinin önemini bilen sahâbe, bu konuyu dikkate almayanları ise sert bir dille uyarmıştır. Nitekim İmrân b. Husayn’dan (ö. 52/672) gelen nakil, sahâbenin Kur’ân’ı tefsir ederken sünnete ne kadar önem verdiğini göstermiştir.

“Rivayete göre İmrân b. Husayn, bir gün ashâb-ı kirâmdan bir grupla birlikte oturup, hadis müzâkere ederken yanlarına gelen bir kişi ‘Bize Kur’ân dışında birşey anlatma’ deyince İmrân b.

⁴⁵ el-Mutaffifin 83/14.

⁴⁶ Tirmizî, “Tefsîr”, 75 (No. 3334).

⁴⁷ el-Bakara 2/143.

⁴⁸ Tirmizî, “Tefsîr”, 2 (No. 2961).

⁴⁹ Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân*, 1/243.

⁵⁰ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmi’u'l-beyân ‘an te’vîli âyi'l-Kur’ân*, thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezi'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabîyye ve'l-İslâmîyye, 1422/2001), 1/74.

⁵¹ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 80.

Husayn ona 'Eğer sana sadece Kur'ân'la hüküm verme konusunda bir vekillik verilse Kur'ân'da öğle, ikindi namazlarının dört rekât, akşam namazının üç rekât olduğunu bulabilecek misin, ya da Kâbe'yi tavafın yedi defa Kâbe'nin etrafında dönmek ile yerine getirileceğini bulabilecek misin?' dedi ve 'Ey kavmim, eğer bu kimsenin yaptığı gibi yaparsanız muhakkak dalâlete düşersiniz'⁵² buyurarak mücmelin tebyininde sünnetin konumunu hatırlatmış; üstelik Allah'ın dinine ve Resûlullah'ın (s.a.s.) sünnetine de sahip çıkmıştır."

Mücmel lafızların tebyininde sahâbeden sonra başvurulması gereken kaynak hiç şüphesiz tâbiîndir. Zira onlar, sahâbenin talebeleri olup onlardan aldıkları ilmî mirası sonraki nesillere aktarmada büyük görev üstlenmişlerdir.⁵³ Nitekim onlar Allah'ın dinini yayabilmek için nice farklı memleketlere yolculuk etmişlerdir. Sahâbe nasıl ki ilk müfessirin talebeleri olduklarından başvuru kaynağı olarak telakki edilmiştir; aynı şekilde başvuru kaynağı olan sahâbenin talebeleri olan tâbiîn de Kur'ân tefsirinde önemli bir yer tutmuştur. Bu bağlamda İmâm Buhârî'nin (ö. 256/870) eserinin son kısmı olan tefsir kitabında gerek sahâbenin gerekse tâbiînin Kur'ân'da geçen mücmel gibi kapalı lafızlar hakkında yaptıkları rivayetlere ve açıklamalara yer vermesi, onun eserini özellikle tefsir konusunda hem değerli hem de önder kılmaktadır. Konuyla ilgili olarak aşağıda tâbiîlerin mücmel lafızlar hakkında yaptıkları tebyinlere yer verilecektir:

Sa'îd b. Cübeyr'in (ö. 94/713) nakline göre Bakara sûresinin وَالْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتِ وَآلِ الْأَرْضِ "O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır"⁵⁴ âyetinde "كُورِسِيَّة" lafzının manası, "Allah'ın ilmi"dir.⁵⁵ Yine aynı sûrenin فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ "Onların kalplerinde bir hastalık vardır"⁵⁶ âyetindeki "مَرَضٌ"⁵⁷ mücmel lafzına Ebu'l-Âliye (ö. 90/709) "şüphe",⁵⁸ وَالنَّسْلِ وَالْحَزْتِ وَ يُهْلِكَ النَّسْلُ "Ekini ve nesli helâk etmek için koşar"⁵⁹ âyetindeki "النَّسْلُ" sözcüğüne ise Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) "canlı"⁶⁰ manasını vermiştir.

İsrâ sûresinin أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنِ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا "Güneşin batıya kaymasından gecenin karanlığına kadar namaz kıl, bir de sabah namazını kıl; çünkü o şahit olunan namazdır"⁶¹ âyetindeki "قُرْآنَ الْفَجْرِ" kapalı lafzını, tâbiînden Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) "sabah namazı" şeklinde açıklamıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "Sabah namazına gece ve gündüz melekleri şahittir" hadisi⁶² de Mücâhid'in bu tefsirini onaylamaktadır.

Ahzâb sûresinin 34. âyetinde ise Yüce Allah Hz. Peygamber'e (s.a.s.) hitap ederek özelde onun hanımlarına genelde ise mümin hanımların hepsini muhataba alarak وَأَذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ "Evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın"⁶³ buyurmaktadır. Tâbiînden Katâde (ö. 117/735) bu âyetteki "hikmet" ile kastedilenin Allah Resûlü'nün (s.a.s.)

⁵² Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ma'rifeti 'usûli'r-rivâye*, thk. Ebû İshak İbrâhîm b. Mustafa (Dârü'l-Hüdâ, 1423/2003), 1/83.

⁵³ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396/1976), 1/77.

⁵⁴ el-Bakara 2/255.

⁵⁵ Buhârî, "Tefsîr", 44/2 (No. 4535).

⁵⁶ el-Bakara 2/10.

⁵⁷ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا "Kalplerinde hastalık vardır. Allah da onların hastalığını arttırmıştır" (el-Bakara 2/10).

⁵⁸ Buhârî, "Tefsîr", 2/2 (No. 4476-4477).

⁵⁹ el-Bakara 2/205.

⁶⁰ Buhârî, "Tefsîr", 37/3 (No. 4523).

⁶¹ el-İsrâ 17/78.

⁶² Buhârî, "Tefsîr", 10/17 (No. 4717).

⁶³ el-Ahzâb 33/34.

hadisleri⁶⁴ olduğunu ifade etmektedir.

Tâbiünden sonra gelen tebe-i tabiîn ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayırlı nesiller kapsamında zikrettiği üçüncü nesil olup, tefsirde müracaat edilmesi gereken kıymetli şahsiyetlerdir. Zira onlar, yaşadıkları asırda tâbiîlerin rahle-i tedrislerinde eğitim görerek Kur'ân'ın başından sonuna kadar tefsirinin tedvin edilmesinin öncüleri olmuş ve Kur'ân tefsirinde yanlış görüşte bulunanlara engel olmuşlardır.⁶⁵

Gerek Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) gerek Süfyân b. es-Sevrî (ö. 161/778) gibi tebe-i tâbiîn tefsirlerinde "mücmel" kelimesinden bahsedilmediği görülmektedir; fakat bu husus, onların mücmel lafızların manalarına değinmediklerini göstermez. Zira Süfyân b. es-Sevrî'nin tefsir kitabında anlamı bilinmeyen birçok lafzın anlamı, rivayetlere dayanılarak verilmiştir ki bu da kapalı lafızlardan sayılan mücmelin de açıklandığını göstermektedir. Onun eserinde âyetlerde geçen kapalı lafızlara yer verdiği anlamlar sırasıyla şu şekildedir: *"Allah'ın boyası"*⁶⁶ "Allah'ın dini"⁶⁷; *"iyi işler yapanlar"*⁶⁸ "Allah'a iyi zanda bulunan kimseler"⁶⁹; *"kimin hac yapmaya yolu düşerse"*⁷⁰ âyetindeki "سَبِيلًا" lafzı "yiyecek gıda ve yol masrafı"⁷¹; *"Muhakkak ki yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler karınlarını ateşle doldururlar"*⁷² âyetindeki "نَارًا", lafzı "haram"⁷³; *"Şeytanın pisliğini"*⁷⁴ lafzı "vesvese"⁷⁵; *"Gündüzün her iki kısmında namazı ikâme et"*⁷⁶ cümlesi "sabah, öğle ve ikindi namazlarını kılmak"⁷⁷; *"gecenin yakın saatlerinde"*⁷⁸ lafzı "akşam ve yatsı namazları"⁷⁹; *"Onlar Kur'ân'ı parça parça edenlerdir"*⁸⁰ âyeti "Onlar Kur'ân'ın bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr ettiler"⁸¹ manasına gelmektedir.

Görülmektedir ki Kur'ân'da bulunan gerek mücmel gerekse kapalı lafızların tefsirinde Hz. Peygamber (s.a.s.) ile onun ashâbı ve hemen ardından gelen iki nesil, Kur'ân tefsirinin vazgeçilmez rehberleridir. Onlardan yapılan sahih nakiller, özeld e mücmeli genelde ise Kur'ân'ın tamamını anlamayı kolaylaştırıcı etkenlerdir. Her birinin gerek sözlü gerek yazılı olarak ifade ettiği bu tefsirler kıyamete kadar yerini koruyacaktır.

⁶⁴ Buhârî, "Tefsîr", 5/33 (No. 4786).

⁶⁵ Nureddin Turgay, "Etbâü't-Tâbiîn Döneminde Tefsir Çalışmaları/Tefsir İlminin Tedvini" *Diyanet İlmî Dergi* 49/4, 33.

⁶⁶ el-Bakara 2/138.

⁶⁷ Süfyân b. Sa'id Mesrûk es-Sevrî, *Tefsîru Süfyâne's-Sevrî*, thk. İmtiyaz Ali Aşri (Beirut-Lübnan: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 49.

⁶⁸ el-Bakara 2/195.

⁶⁹ Süfyân b. Sa'id, *Tefsîru Süfyâne's-Sevrî*, 59.

⁷⁰ Ali 'İmrân 3/97.

⁷¹ Süfyân b. Sa'id, *Tefsîru Süfyâne's-Sevrî*, 78-79.

⁷² en-Nisâ 4/10.

⁷³ Süfyân b. Sa'id, *Tefsîru Süfyâne's-Sevrî*, 90.

⁷⁴ el-Enfâl 8/11.

⁷⁵ Süfyân b. Sa'id, *Tefsîru Süfyâne's-Sevrî*, 116.

⁷⁶ Hûd 11/114.

⁷⁷ Süfyân b. Sa'id, *Tefsîru Süfyâne's-Sevrî*, 135.

⁷⁸ Hûd 11/114.

⁷⁹ Süfyân b. Sa'id, *Tefsîru Süfyâne's-Sevrî*, 135.

⁸⁰ el-Hicr 15/91.

⁸¹ Süfyân b. Sa'id, *Tefsîru Süfyâne's-Sevrî*, 161-162. Diğer örnekler için bkz. Süfyân b. Sa'id, *Tefsîru Süfyâne's-Sevrî*.

3. KUR'ÂN'DA BULUNAN BAZI MÜCMEL LAFIZLAR VE BUNLARIN TEBYİNİ

Kur'ân'da mücmel lafızlar, genellikle ibadetlerle ilgili âyetlerde bulunmakla birlikte az da olsa i'tikâdî, ahlâkî, gaybî gibi çeşitli konularda da zikredilmektedir.⁸² Makalenin sınırı gereği çalışmada, Kur'ân'da geçen bütün mücmel lafızlara yer verilmemiş; belli başlı önemli meseleler ihtiva eden mücmel lafızların tebyinlerine dikkat çekilmiştir. Esasında âlimlerin kapalı lafızları terim olarak farklı değerlendirmeleri sebebiyle Kur'ân'da bulunan mücmel lafızların sayısı hakkında kesin bir kanaat belirtilmemiştir. Ancak Kur'ân'ın büyük bir bölümünün herkes tarafından kolay anlaşılabilirliği gerekçe gösterilerek mücmel lafızların sayısının az olduğunu ifade etmek doğru olacaktır. Öte yandan Kur'ân'da ilk bakışta anlaşılabilen mücmel ifadelerin tefsirinde sahih nakle başvurulması son derece önemlidir. Bu naklin mücmel lafızların tefsirinde önemini anlamak amacıyla aşağıda Mushaf tertibine riayet ederek Kur'ân'da bulunan bazı mücmel âyetlere ve açıklamalarına yer verilecektir. Seçilen bu mücmel âyetler, müfessirlerin tefsirlerinde "mücmel" olarak tespit ettiği âyetlerden oluşacaktır. Söz konusu mücmel âyetlerin açıklamalarına ise varsa önce Kur'ân'dan, yoksa Hz. Peygamber'den (s.a.s.), onda da yoksa sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiînden gelen sahih nakiller yoluyla değinilecektir:

Kur'ân'ın ilk sûresi olan Fâtiha sûresinde مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ "Din gününün sahibi"⁸³ âyetinde zikredilen din günü, manası net anlaşılmadığından mücmeldir. Bu lafzın anlamı hakkında Yüce Allah İnfîtâr sûresinin 17-19. âyetlerinde وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ "Din günü nedir bilir misin? Evet bilir misin din günü nedir? O öyle bir gündür ki hiçbir nefis, başkası için bir şeye mâlik değildir, o gün emir yalnız Allah'ındır"⁸⁴ buyurmaktadır.⁸⁵ Bu âyetlerde ifade edildiği üzere din günü ile kastedilen âhiret günüdür.⁸⁶ Neticede bu örnek ile Kur'ân'da var olan mücmel bir lafız yine Kur'ân'daki bir âyet ile tebyin edilmiştir.

İkinci sûre olan Bakara sûresinde mücmel lafzın bulunduğunu ifade eden müfessirlerden biri İbnü'l-Cevzî'dir (ö. 597/1201). Nitekim o, بَلَّكَ أَمَانِيَّتُهُمْ "Bu onların kuruntularıdır"⁸⁷ cümlesindeki "kuruntular" manasına gelen lafzın mücmel olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸ Bu mücmelin tebyîni hakkında ise sahâbe ile birlikte tâbiînin sözlerine yer vermiştir. Bu bağlamda Abdullâh b. 'Abbâs ve Katâde "Yahudi ve Hıristiyanların kendilerinden başka hiçbir kimsenin cennete gitmeyeceklerine kesin bir şekilde inanmalarını" onların kuruntuları olarak zikretmişlerdir.⁸⁹ Ayrıca Yahudi ve Hıristiyanların en büyük arzuları, Müslümanların cennete girmekten alıkonulmalarıdır.⁹⁰

Mücmel lafızların genellikle hüküm içerikli âyetlerde bulunduğunu belirtmiştik. Bunlardan birisi de Mâide sûresindeki وَأَمْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ "Başınızı meshedin"⁹¹ meâlindeki âyettir ve bu âyet Hanefî mezhebi âlimlerine göre mücmeldir.⁹² Buna göre başın hangi bölümünün

⁸² Raşit Küçük, "Kur'ân-Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği", *Sünnet'in Dindeki Yeri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1995), 141.

⁸³ el-Fâtihâ 1/4.

⁸⁴ el-İnfîtâr 82/17-19.

⁸⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, s. 593.

⁸⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmi'u beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min 'ilmi't-tefsîr*, thk. Yusuf el-Güş (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1428/2007), 1/88.

⁸⁷ el-Bakara 2/111.

⁸⁸ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, thk. Zehîr eş-Şâfiş (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1404/1984), 1/133.

⁸⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/133.

⁹⁰ Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmud el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve seb'i'l-mesânî*, thk. Seyyid Mahmud Şükrü el-Âlûsî (Beyrut: Dârü'l-Hyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.), 1/359.

⁹¹ el-Mâide 5/6.

⁹² Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Âmidî es-Sa'lebî, *el-İhkâm fi usûli'l-ihkâm*, thk.

mesh edileceği âyette net bir ifadeyle belirtilmediğinden⁹³ söz konusu ifadenin mücmel olduğu ifade edilmiştir.⁹⁴ Ancak Allah Resûlü'nün (s.a.s.) abdest alırken sıra başın mesh edilmesine geldiğinde ön kısmını meshettiğine dair gelen rivayet,⁹⁵ âyetteki mücmelliği tebyin etmiştir. Bu sebeple âyette mücmel olan "ruûs" lafzı Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uygulamasıyla tebyin edilmiştir.

İ'tikadla ilgili Kur'ân'da geçen mücmel lafızlara bir örnek ise Süyûtî'nin eserinde zikredilmiştir. Nitekim Süyûtî, En'âm sûresindeki لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ "Gözler onu idrak edemez"⁹⁶ âyetinin mücmel olduğunu ve mübeyyeninin ise Kıyâme suresinde وَجُوهٌ يُؤْمِنُونَ نَاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ "O gün nice parlak yüzler vardır, Rablerine bakan yüzler"⁹⁷ mealindeki âyet-i kerîme olduğunu ifade etmiştir.⁹⁸ Ayrıca bu âyetin yanı sıra Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "Muhakkak ki siz Rabbinizi şu dolunayı gördüğünüz gibi hiç kimse mahrum olmaksızın göreceksiniz"⁹⁹ hadisi de Allah'ın görüleceğine kanıttır. Ebussuûd da (ö. 982/1574) ahirette ihlaslı müminlerin yüzlerinde parlaklığın olacağını, Rablerini keyfiyetsiz ve herhangi bir yönle sınırlı olmaksızın görececeklerini zikretmektedir.¹⁰⁰ Bu durumda bu âyette geçen mücmel lafızlar hem Kur'ân hem de hadisler tarafından tebyin edilmektedir.

Kur'ân'da mücmel lafızların bulunduğunu ifade eden bir diğer müfessir Endülüslü Ebû Hayyân'dır (ö. 745/1344). Bu müfessir, Hicr sûresini tefsir ederken وَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْفُرْآنَ "Andolsun ki biz sana seb'u'l-mesânîyi ve azîm olan Kur'ân'ı verdik"¹⁰¹ âyetindeki "سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي" lafzının mücmel olduğunu ve anlamına yalnız bir karineyle ulaşılabileceğini ifade etmektedir.¹⁰² İslam literatüründe adından her daim söz ettiren büyük tefsir kitapları incelendiğinde söz konusu lafzın mübeyyeninin Fâtiha sûresi olduğu bilgisi yer almaktadır.¹⁰³ Müfessirlerin "seb'u'l-mesânî" ile kastedilenin Fâtiha sûresi olduğunu belirtmeleri öncelikle *Sâhîhu'l-Buhârî*'de geçen bir rivayete dayanır. Söz konusu rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) sahâbeden birine "Sana Kur'ân'ın en büyük sûresini öğreteceğim" dedikten sonra Fâtiha sûresini okumuş ve "Bu, 'seb'u'l-mesânî'dir" demiştir.¹⁰⁴

Örnek vereceğimiz bir diğer âyet, gaybî bir konu olup mücmel lafızlara dahil edilen bir âyettir. Bu âyet Hz. Peygamber'in (s.a.s.) gece yürüyüşünden bahseden İsrâ sûresinin birinci âyetidir¹⁰⁵ ve hakkında geçmişte olduğu gibi bugün de de ulemâ arasında farklı görüşler

Abdurrezzak Affi (Suudi Arabistan: Darü's-Sâmîi, 1424/2003), 3/18.

⁹³ Âmidî, *el-Ihkâm fî usûli'l-ihkâm*, 3/18.

⁹⁴ Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Mergînânî el-Fergânî, *el-Hidâye şerhi bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Muhammed Adnan Derviş (Dârü'l-Erkam, ts.), 1/13.

⁹⁵ Müslim, "Tahâre", 23 (No. 82-83).

⁹⁶ el-En'âm 6/103.

⁹⁷ el-Kıyâme 75/22-23.

⁹⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, 593.

⁹⁹ Buhârî, "Mevâkıtü's-Salât", 16 (No. 554); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1412/1991), "İmân", 79 (No. 297).

¹⁰⁰ Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-aklî's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Abdulkadir Ahmed 'Ata (Riyad: Mektebetü'r-Riyâdî'l-Hadîse, ts.), 5/431.

¹⁰¹ el-Hicr 15/87.

¹⁰² Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, 5/452.

¹⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-beyânî'l-ma'rûf tefsîru's-Sa'lebî*, thk. İmâm Ebû Muhammed b. 'Aşûr (Beyrut/Lübnan: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1422/2002), 5/349; Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî), 3/216; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, 5/452.

¹⁰⁴ Buhârî, "Tefsîr", 1 (No. 4474).

¹⁰⁵ "Kendisine âyetlerimizden bir kısmını göstermek için kulunu (Hz. Muhammed'i) bir gece Mescid-i Harâm'dan etrafını

bulunmaktadır. Makalenin konusuyla bağlantılı olarak Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), bu âyetteki *لَثَرِيهٖ مِنْ آيَاتِنَا* “âyetlerimizden bir kısmını göstermek için” ifadesinin mücmel olduğunu belirtmiştir. Ona göre “âyetlerimiz” lafzının teb’îz ifade eden “مِنْ” ile birlikte kullanılması, âyetin mücmelliğine sebep olmuştur. Nitekim âyette Hz. Peygamber’e İsrâ gecesi “bir kısım âyetler”in gösterildiği ifade edilmekle birlikte bu âyetler ile ne kastedildiği belirtilmemektedir. Ancak Râzî, âyette geçen söz konusu lafız hakkında beyanların bulunduğunu zikredip,¹⁰⁶ onlara müracaat edilmesi durumunda mücmelliğin ortadan kalkacağına işaret etmektedir. Bu bağlamda müfessir, İsrâ gecesi hakkında gelen rivâyetlere başvurmuştur. Sahih hadis kitaplarında geçtiği üzere Allah Resûlü (s.a.s.), İsrâ gecesi cennetin güzelliklerini cehennemin ise korkunç hâllerini görmüş ve bazı peygamberler ile de konuşmuştur.¹⁰⁷ Neticede tüm bu rivâyetleri bilen Râzî, “bir kısım âyetlerimiz” ile anlatılmak istenen âyetler, “Hz. Peygamber’in (s.a.s.) İsrâ gecesi cennet ve cehennemde gördüğü şeylerdir” demiştir.¹⁰⁸

Bir diğer örneği ulûmü’l-Kur’ân müelliflerinden en meşhuru olan Zerkeşî’nin *el-Burhân*’ında tespit etmekteyiz. Buna göre Zerkeşî, Nûr sûresinin 9. âyetinde mücmel lafzın bulunduğu ve tebyininin ise ancak Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından açıklandığını zikretmektedir.¹⁰⁹ Bu âyette hanımına zina isnadında bulunan koca ile hanımının arasındaki lanetleşmenin keyfiyeti¹¹⁰ anlatılmaktadır. Eşler arasında lanetleşme, zina isnadında bulunan koca, kendisinin doğru söylediğine dair dört defa yemin ettikten sonra beşincide eğer yalan söylüyorsam Allah’ın lâneti üzerime olsun¹¹¹ demesi; ardından da hanımının dört defa kocasının yalan söylediğine dair yemin edip beşincide de eğer kocası doğru söylüyorsa Allah’ın gazabının kendi üzerinde olmasını dilemesiyle¹¹² gerçekleşmektedir. Bundan sonra Allah (c.c.) *وَيَذُرُّهَا عَذَابِ الْعَذَابِ* “Azabı kendisinden kaldırır”¹¹³ buyurmaktadır. Zerkeşî’ye göre âyette zikredilen “azap” lafzı mücmeldir ve mübeyyeni recm cezasıdır.¹¹⁴ Bu bağlamda lanetleşmeyi yapan kadının üzerinden recm cezası kalkmış olur. Şöyle ki Kur’ân’da recm ile ilgili bir âyet yoktur¹¹⁵ ancak sahih rivayetlerde Hz. Peygamber’in (s.a.s.) recmi uyguladığı görülmektedir.¹¹⁶ “Azap”tan kastedilenin tefsirlerde “had cezası/recm”¹¹⁷ olduğuna dair te’viller vardır ve âlimlerin çoğu¹¹⁸ bu görüşü benimsemiştir. O halde âyette mücmel olarak gelen “azap” kelimesi recm şeklinde tebyin edilmiştir.

Bir diğer mücmel âyete örnek Ahzâb sûresinde bulunmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ bu sûrede *إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا* “Muhakkak ki Allah ve melekleri

mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya (gece yürüyüşüyle) götüren Allah her türlü noksan sıfattan münezzehtir. Muhakkak ki O hakkıyla işiten ve görendir” (el-İsrâ 17/1).

¹⁰⁶ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 20/147, 153.

¹⁰⁷ Buhârî, “Bed’u’l-Halk”, 6 (No. 3207); Müslim, “İman”, 74 (No. 259-263-264).

¹⁰⁸ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 20/153.

¹⁰⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/129.

¹¹⁰ en-Nûr 24/6-9.

¹¹¹ en-Nûr 24/6-7.

¹¹² en-Nûr 24/8-9.

¹¹³ en-Nûr 24/9.

¹¹⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/129.

¹¹⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/129.

¹¹⁶ Buhârî, “Hudûd”, 31 (No. 6830).

¹¹⁷ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 23/167; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 10/172; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-vecîz ‘alâ hâmişi’l-Kur’âni’l-Azîm* (Suriye: Darü’l-Fikir, ts.),351; Cemâleddîn el-Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed b. Sa’îd b. Kâsım ed-Dimeşkî, *Mehâsinü’t-te’vil*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki (1376/1957), 12/4456.

¹¹⁸ Ebû Hayyan el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf Hayyan, *Tefsîru’l-bahri’l-muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdu’l-Mevcûd (Beyrut: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1413/1993), 6/399.

*Peygamber'e salât ederler. Ey iman edenler siz de Peygamber'e salât ve selam edin*¹¹⁹ buyurmaktadır. Sahâbîlerden Beşîr b. Sa'd (ö. 12/633) "Ya Resûlallah Allah, Kur'an'da sana salât etmemizi emrediyor, biz sana nasıl salât edelim?" diye sorduğu zaman Hz. Peygamber (s.a.s.) bir süre sessiz kaldıktan sonra onlara "Allah'ım Hz. İbrahim'in (a.s.) ailesine salât ettiğın gibi Hz. Muhammed'e ve O'nun ailesine de salât et. Hz. İbrahim'in (a.s.) ailesine bereket verdiğın gibi Hz. Muhammed'e ve ailesine de bereket ver deyiniz" buyurarak¹²⁰ kendisine nasıl salât edilmesi gerektiğini ifade etmiş ve âyette sahâbîlere mücmel gelen "salât" lafzını bu şekilde açıklamıştır. Hadiste beyan edildiği üzere sahâbe söz konusu âyette geçen salâtın sözlük manasının dua olduğunu bildikleri halde Allah Resûlü'ne (s.a.s.) nasıl dua etmeleri gerektiğini sorarak öğrenmek istemişlerdir. Nitekim ashâb, söz konusu âyet indiği zaman "Ey Allah'ın Resûlü senin geçmiş ve gelecek günahların bağışlanmış olduğu hâlde biz sana nasıl salât edeceğiz?" diye sorduklarında Hz. Peygamber (s.a.s.) yukarıda geçen salavâtı zikrederek onlara cevap vermiştir.¹²¹

Bu makalede değineceğimiz son örnek ise Müzzemmil sûresinde geçen فَأَقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ مِنْ الْقُرْآنِ "Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun"¹²² âyetidir. Âlimlerin çoğu bu emrin namazda okunması gereken kıraatler olduğunu belirtmiştir.¹²³ Ancak görüldüğü üzere âyette "belli bir sûreyi okuyun" diye bir ifade geçmemektedir. Bu durumda âyetin manasında bir kapalılık bulunmaktadır. Nitekim İbn Âşûr, bu sebepten dolayı âyette geçen "kolayınıza geleni" lafzını mücmel kabul etmiştir.¹²⁴ Ancak hemen ardından söz konusu mücmel lafzın Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "Namazda Fâtiha okumayanın namazı yoktur"¹²⁵ hadisiyle beyana kavuştuğunu zikretmektedir. Nitekim âlimlerin çoğu namazın her rekâtında okunması gereken/vâcip kıraatin en alt sınırının Fâtiha sûresi olduğunu belirtmektedir.¹²⁶ Neticede âyetteki "kolayınıza gelen sûre" ifadesi ile mücmel olan lafız, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisi ile açıklanmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada manaya delâleti kapalı lafızlardan biri olan mücmelin Kur'an'da bulunmasının Kur'an'ın mahiyetine ve kıymetine hâlel getiren bir durum olmadığı ispat edilmiştir. Üstelik Kur'an'da bazı lafızların manasının ilk anda anlaşılır olmaması, Kur'an'ın üslubundandır ve onun i'câzına bir delildir. Allah Teâlâ birçok âyetinde âyetleri üzerine düşünülmesini emretmiştir. Bu düşünme eylemi Kur'an'daki kapalı lafızlardan olan mücmellerde daha çok harekete geçmiştir. Ayrıca bu makalede mücmelin en doğru manasının ancak Şâri' tarafından gelen bir beyanla ortaya çıktığı iddia edilmiştir. Bu iddiadan hareketle Şâri', Kur'an-ı Kerim ve sahih sünnettir. O halde mücmel âyetlerin tefsirinde ilk olarak Kur'an'a ve Hz. Peygamber'den (s.a.s.) nakledilen sahih hadislerle müracaat etmek elzemdir. Gerek usûl gerekse fîrû' âlimleri, Kur'an'da bulunan mücmel kelimelerin manaları hakkında tefekkür etmiş ve açıklanması için gayret sarfetmişlerdir. Bu makalede çeşitli müelliflerin Kur'an'da tespit edip zikrettiği mücmel lafızlara yoğunlaşmıştır. Bu minvalde bazı müelliflerin mücmel olarak zikrettiği âyetlere hiçbir açıklama yapmadığı bazı müelliflerin ise açıklama yoluna

¹¹⁹ el-Ahzâb 33/ 56.

¹²⁰ Müslim, "Salât", 17 (No. 405).

¹²¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 9/177.

¹²² el-Müzzemmil 73/20.

¹²³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/395; Ebû'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 3/559; Süyûtî-Mahallî, *Tefsîru'l-Celâleyn* (Kahire: Dârü'r-Risâle, 2008), 575.

¹²⁴ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tûnus: Dârü't-Tûnisyye, 1984), 29/284.

¹²⁵ Buhârî, Müslim "Salât" 11 (hadis no: 394).

¹²⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 24/284.

gittikleri görülmüştür. Bu makalede özellikle açıklama yapılmayan mücmel âyetler üzerine yoğunlaşmış ve bunların açıklamaları için başta Kur'ân âyetlerine, sonrasında Hz. Peygamber'den (s.a.s.) gelen sahih hadislere ve en sonunda ise ilk üç nesil olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) iltifat ettiği sahâbe- tâbiîn- tebe-i tâbiînden gelen sahih nakillere başvurulmuştur. Böylece mücmelin tebyininde sahih naklin ne denli önemli olduğu gösterilmiştir. Bu bağlamda özellikle hüküm içerikli âyetlere nakli tamamen arka plânda tutup salt akilla yaklaşmanın ve bu yönde tefsir etmenin, Allah'ın da dolaylı olarak nice âyetinde bildirdiği üzere kabul edilemez bir durum olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu sebeple Kur'ân okuyan bir Müslüman, âyetleri öncelikle sahih naklin çerçevesinde anlamalı, sonra da tefekkür etmelidir. Neticede merhum Elmalılı'nın da ifade ettiği gibi Kur'ân'da ilk bakışta manası kapalı lafızlardan biri olan mücmelin tebyininde asıl olan bu nakildir ve bu durum asla göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

- Âmidî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *el-İhkâm fî usûli'l-ihkâm*. thk. Abdurrezzak Affi. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Darü's-Sâmî, 1424/2003.
- Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmud el-Hüseynî el-. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve seb'î'l-mesânî*. thk. Seyyid Mahmud Şükrü el-Âlûsî. 30 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Bâberti, *Şerhi 'akîdeti ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, nşr. Arif Aytakin. İstanbul: Bereket Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Başaran, Selman. "İbn-i Hazm'ın Kütüb-i Sitte'ye Bakışı". *İslâmî Araştırmalar*. 2/6 (Ocak 1988), 7-21.
- Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Birişık, Abdulhamit. "Tefsir". *DİA*. 40/281-290. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Akıl". *DİA*. 2/238-242. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cûfî. *Sahîhu'l-Buhârî*, Dimeşk: Dârü İbn Kesîr, 1423/2002.
- Bulut, Ali. *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî*. İstanbul: İfav Yayını, 4. Basım, 2015.
- Cemâleddîn el-Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed b. Sa'îd b. Kâsım ed-Dimeşkî. *Mehâsinü't-te'vîl*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 17 Cilt. 1376/1957.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 19. Basım, 2010.
- Çelik, Ömer. *Tefsir Usûlü ve Tarihi*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 21. Basım, 2014.
- Ebû Hayyan el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf Hayyan. *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*. thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-aklî's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*. thk. Abdulkadir Ahmed 'Ata. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Riyâdî'l-Hadîse, ts.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 4. Basım, 2013.
- Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Lübnan: Darü'l-Fikir, 1401/1981.
- Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi şerhi'l-kebir li'r-Râfi'î*. Kâhire: Emîriyye Matbaası.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn. *el-Kâmûsi'l-muhît*. 4 Cilt. Kahire: Bûlak Matbaası, 1303/1983.
- Gazzâlî, İmam Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *el-Mustasfâ min ilmi'l-'usûl*. thk. Hamza b. Zuheyr. 4 Cilt. Medine 1413/1992.
- Güler, Zekeriyâ. "Endülüste Bir Hadis ve Fıkıh Âlimi: İbn Hazm". *İSTEM* 7/14 (2009), 155-171.
- Hamza, Ömer Yusuf. *el-Mücmel ve'l-Mübeyyen fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurrâ, Külliyyetü's-Şerîa, 1982.
- Haskefî, Alâuddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed. *İfâdatü'l-Envâr 'alâ usûli'l-menâr* thk. Muhammed Berekât. Dimeşk: Mektebetü'l-İmami'l-Evzâi, 1429/2008.

- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Kifâye fî ma'rifeti 'usûli'r-rivâye*. thk. Ebû İshak İbrâhîm b. Mustafa. 2 Cilt. Dârü'l-Hüdâ, 1423/2003.
- İbn Akîle, Cemâlüddîn Ebû Abdillâh el-Mekkî. *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, 10 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Câmîatu's-Şârika, 1427/2006.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tûnus: Dâru't-Tûnisîyye, 1984.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cedîde, ts.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâduddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Mustafa Seyyid Muhammed-Muhammed Seyyid Reşad. 15 Cilt. Kahire: Mektebetü Evlâdî's-Şeyhili't-Türâs, 1421/2000.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Zehîr eş-Şâfîs. 9 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 3. Basım, 1404/1984.
- Kara, Necatî. *Kur'an-Sünnet Bütünlüğü*. İstanbul: İhtar Yayınları, 2. Basım, 1999.
- Karataş, Ali – Atmaca, Gökhan. "Mücmel Âyetlerin Tercümesinde Kur'an Bütünlüğünü Dikkate Alma". *Genç Mütefekkirlere Dergisi* 2/1 (2021), 2-25.
- Kelvezânî, Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-. *et-Temhîd fî 'usûli fikh*. thk. Müfîd Muhammed. 4 Cilt. Mekke: Merkezi'l-Buhûsî'l-'İlmî, 1985.
- Küçük, Raşit. "Kur'an-Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği". *Sünnet'in Dindeki Yeri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1995.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî el-. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. thk. Ahmed Vanlıoğlu. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mennâ'u'l-Kattân. *Mebâhîs fî 'ulûmi'l-Kur'an*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 7. Basım, 1995.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye şerhi bidâyeti'l-mübtedî*. Thk. Muhammed Adnan Derviş. 2 Cilt. Dârü'l-Erkam, ts.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1991.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedîvî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kelîmî't-Tayyib, 1419/1998.
- Özaktan, Fatih. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017.
- Râgîb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Seyyid Geylânî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Kesfû ve'l-beyânî'l-ma'rûf tefsîru's-Sa'lebî*. thk. İmâm Ebû Muhammed b. 'Aşûr. 10 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1422/2002.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. 3 Cilt. Mekke: Dârü's-Sâbûnî, 11. Basım, 2013.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed Ebî Sehl Ahmed. *Usûlu's-Serahsî*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî. 2 Cilt. Hindistan, 1372/1952.
- Sezgin, İsmail Hakkı. *İcmal ve Kur'an'daki Mücmelin Sünnetle Beyanı*. Erzincan: Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Subhi es-Salih. *Kur'an İlimleri*. trc. Said Şimşek. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Süfyân b. Sa'id Mesrûk es-Sevrî. *Tefsîru Süfyâne's-Sevrî*. thk. İmtiyaz Ali Aşri, Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*. thk. Dr. Muhammed Müstevlî Mansur. Mısır: Daru't-Türâs, 1431/2010.
- Süyûtî-Mahallî, *Tefsîru'l-Celâleyn*. Kahire: Dârü'r-Risâle, 2008.
- Şa'bân Muhammed İsmâ'îl. *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'an ve's-sünnet ve'l-'ulûmü'l-islâmiyye*. 2 Cilt. Medine: Dârü'l-Ensar, 1399/1980.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*, thk. Abdulfettah Kebbâre. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2. Basım, 1431/2010.

- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-. *Fethu'l-kadîr el-câmi'u beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min 'ilmi't-tefsîr*. thk. Yusuf el-Gûş. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 4. Basım, 1428/2007.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-. *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakkı min ilmi'l-usûl*. thk. Ebû Hafis Sâmi. 2 Cilt. Riyad: Dârü'l-Fazîle, 1421/2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Merkezi'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1422/2001.
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan el-Eslemân. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1417.
- Turgay, Nureddin. "Etbâü't-Tâbiîn Döneminde Tefsir Çalışmaları/Tefsir İlminin Tedvini". *Diyaret İlmî Dergi*. 49/4. 33-48.
- Vehbe ez-Zuhaylî. *et-Tefsîru'l-vecîz 'alâ hâmişi'l-Kur'âni'l-Âzîm*. Suriye: Darü'l-Fikir, ts.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*. sad. Lütfullah Cebeci vd. 10 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 6. Basım, 2016.
- Yüksek, Muhammed İsa. "Mücmelin Beyanı Bağlamında Kur'an'ın Kur'an'la Tefsirinin Bilgi Değeri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (2019), 173-198.
- Zakzûk, Muhammed Hamdi. *el-Mevsûatu'l-Kur'âniyye'l-Mütehassise*. Kahire: Mısır Cumhuriyeti Vüzeratu'l-Evkaf, 2005.
- Zarzur, Adnan Muhammed. *'Ulûmü'l-Kur'ân Medhal ilâ tefsîri'l-Kur'ân ve Beyânu i'câzihi*. Dımaşk: el-Mektebetü'l-İslâmi, 1981.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396/1976.
- Zekiyuddîn Şa'bân. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. trc. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 16. Basım, 2012.
- Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dârü't-Türâs, ts.
- Zürkânî, Muhammed Abdu'l-Azîm. *Menâhilü'l-'irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Fevvez Ahmed Zemrali. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitabi'l-'Arabî, 1415/1995.